

УДК 33.012:159.9

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-12\(58\)-3975-3986](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-12(58)-3975-3986)

Ожубко Галина Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0000-0002-7875-9696>

Квасній Любов Григорівна кандидат економічних наук, доцент, член-кореспондент АЕН України, професор кафедри математики та економіки, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0000-0001-5248-544X>

Янко Жанна Василівна кандидат філософських наук, доцент, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0000-0002-2723-4937>

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКОНОМІЧНИХ РІШЕНЬ У КРИЗОВИХ УМОВАХ: ПОЄДНАННЯ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ МОДЕЛЕЙ ТА УПРАВЛІНСЬКИХ СТРАТЕГІЙ

Анотація. Кризові умови економічного розвитку характеризуються високою невизначеністю, коливанням макроекономічних показників та зростанням ризиків для всіх учасників економічних процесів. У таких умовах процес прийняття економічних рішень зазнає значних змін, оскільки на нього впливають не лише об'єктивні економічні чинники, а й психологічні детермінанти, що формують поведінку економічних агентів. Традиційні макроекономічні моделі, які ґрунтуються на припущенні раціональної поведінки та стабільних очікувань, часто не можуть адекватно відобразити реальні реакції суб'єктів економіки у кризових ситуаціях. Це підкреслює необхідність розширення аналітичного підходу шляхом інтеграції психологічних аспектів у оцінку економічної поведінки. Статтю присвячено комплексному аналізу психологічних детермінант економічних рішень у кризових умовах з урахуванням взаємодії макроекономічних моделей та управлінських стратегій. Доведено, що в періоди економічної нестабільності, зумовленої фінансовими, соціальними чи геополітичними кризами, суттєво зростає вплив психологічних чинників на поведінку економічних суб'єктів. Зокрема, підвищений рівень невизначеності, страх втрат, обмежена раціональність, когнітивні викривлення та емоційні реакції істотно змінюють логіку прийняття управлінських і макроекономічних рішень, знижуючи ефективність традиційних економічних моделей.

У дослідженні обґрунтовано доцільність інтеграції положень поведінкової економіки з класичними та неокласичними макроекономічними підходами з

метою більш адекватного відображення реальних процесів у кризовій економіці. Проаналізовано роль психологічних характеристик керівників, інвесторів і споживачів у формуванні стратегічних рішень на рівні підприємств і держави. Особливу увагу приділено управлінським стратегіям адаптації, спрямованим на мінімізацію негативного впливу кризових чинників шляхом врахування поведінкових реакцій персоналу та економічних агентів.

Зроблено висновок, що поєднання макроекономічного аналізу з психологічними підходами до управління сприяє підвищенню стійкості економічних систем, оптимізації процесу прийняття рішень і формуванню ефективної антикризової політики. Отримані результати можуть бути використані в наукових дослідженнях, управлінській практиці та при розробленні стратегій економічного розвитку в умовах криз.

Ключові слова: економічні рішення, психологічні детермінанти, кризові умови, макроекономічні моделі, управлінські стратегії, поведінкова економіка, антикризова політика.

Ozhubko Galina Volodymyrivna candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, <https://orcid.org/0000-0002-7875-9696>

Kvasnii Liubov Grihorivna candidate of Economic Sciences, associate professor, corresponding member of AES of Ukraine, professor of the department of mathematics and economics Drohobych state pedagogical university named after Ivan Franko, Drohobych, <https://orcid.org/0000-0001-5248-544X>

Yanko Zhanna Vasylivna candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, <https://orcid.org/0000-0002-2723-4937>

PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF ECONOMIC DECISION- MAKING UNDER CRISIS CONDITIONS: INTEGRATING MACROECONOMIC MODELS AND MANAGERIAL STRATEGIES

Abstract. Crisis conditions in economic development are characterized by high uncertainty, fluctuations in macroeconomic indicators, and increased risks for all participants in economic processes. Under such circumstances, the process of making economic decisions undergoes significant changes, as it is influenced not only by objective economic factors but also by psychological determinants that shape the behavior of economic agents. Traditional macroeconomic models, based on assumptions of rational behavior and stable expectations, often fail to adequately reflect the real reactions of economic actors in crisis situations. This underscores the need to expand the analytical approach by integrating psychological aspects into the

assessment of economic behavior. The article is devoted to a comprehensive analysis of the psychological determinants of economic decision-making under crisis conditions, taking into account the interaction between macroeconomic models and managerial strategies. It is substantiated that during periods of economic instability caused by financial, social, or geopolitical crises, the influence of psychological factors on the behavior of economic agents increases significantly. In particular, heightened uncertainty, fear of losses, bounded rationality, cognitive biases, and emotional reactions substantially alter the logic of managerial and macroeconomic decision-making, thereby reducing the effectiveness of traditional economic models.

The study justifies the expediency of integrating the principles of behavioral economics with classical and neoclassical macroeconomic approaches in order to more adequately reflect real processes in a crisis economy. The role of psychological characteristics of managers, investors, and consumers in shaping strategic decisions at both the enterprise and state levels is analyzed. Special attention is paid to adaptive managerial strategies aimed at minimizing the negative impact of crisis factors by taking into account the behavioral responses of personnel and economic agents.

It is concluded that combining macroeconomic analysis with psychological approaches to management contributes to enhancing the resilience of economic systems, optimizing the decision-making process, and forming effective anti-crisis policies. The obtained results can be applied in academic research, managerial practice, and the development of economic development strategies under crisis conditions.

Keywords: economic decisions, psychological determinants, crisis conditions, macroeconomic models, managerial strategies, behavioral economics, anti-crisis policy.

Постановка проблеми. Сучасні економічні системи функціонують в умовах постійної нестабільності, що зумовлена фінансовими кризами, глобалізаційними процесами, структурними трансформаціями, соціально-політичними викликами та зростанням рівня невизначеності. У таких умовах ефективність економічних рішень на макро- та мікрорівнях дедалі більше залежить не лише від об'єктивних економічних показників і формалізованих моделей, а й від психологічних особливостей суб'єктів господарювання. Традиційні макроекономічні підходи, що базуються на припущенні повної раціональності економічних агентів, не завжди здатні адекватно пояснити реальні управлінські та економічні рішення в кризових ситуаціях.

Кризові умови посилюють вплив таких психологічних детермінант, як страх втрат, сприйняття ризику, емоційна напруга, когнітивні викривлення та обмежена раціональність, що істотно коригують поведінку керівників, інвесторів, споживачів і державних інституцій. Внаслідок цього виникає розрив між теоретичними прогнозами макроекономічних моделей і фактичними результатами реалізації економічної політики.

У зв'язку з цим актуалізується потреба в поєднанні макроекономічного аналізу з психологічними підходами до управління та прийняття рішень. Недос-

татня розробленість інтегрованих моделей, які враховували б як економічні закономірності, так і поведінкові особливості суб'єктів господарювання в нинішніх умовах війни в Україні, ускладнює формування ефективних антикризових управлінських стратегій. Тому дослідження психологічних детермінант економічних рішень у кризових умовах та їх узгодження з макроекономічними моделями є важливою науковою і практичною проблемою, вирішення якої сприятиме підвищенню стійкості економічних систем і результативності управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження Долга Г.В. присвячені проблемам теорії та практики управління персоналом із урахуванням психологічних детермінант, що визначають ефективність прийняття рішень у кризових ситуаціях [2]. Зарубіжні науковці також досліджують ключові чинники впливу воєнних і кризових обставин на поведінку економічних агентів, зокрема вивчають об'єкти деструктивного інформаційно-психологічного впливу та механізми стрес-реакцій, які безпосередньо впливають на прийняття стратегічних та фінансових рішень [3].

Науковці Єпіфанова І.Ю., Панкова В.Д., Ткачук Л.М. досліджують стратегічне управління ризиками в системі управління персоналом, акцентуючи увагу на психологічних чинниках, що визначають готовність керівників та працівників до прийняття рішень у нестабільних умовах [4]. Волошин П., Марута Н., Шестопалова Ф., Лінський І. розглядають інформаційно-психологічні операції як новий виклик сучасному управлінню та фактор, що модифікує економічну поведінку суб'єктів ринку [5]. Оніщенко Н. обґрунтовує психогенні втрати, що виникають у кризових і воєнних ситуаціях, та їхній вплив на продуктивність праці і загальний економічний потенціал [6]. У працях Кравчук О.І., Варіс І.О., Рябоконт І.О. проаналізовано соціально-економічні ризики ринку праці під час війни в Україні, які проявляються через диспропорції на ринку праці, зростання безробіття та зниження економічної активності. Автори показують, що ці чинники не лише впливають на прийняття персоналом повсякденних рішень, а й формують стратегічну поведінку підприємств у кризових умовах, підкреслюючи необхідність інтеграції психологічних аспектів у макроекономічне та управлінське планування [7]. В публікації [10] досліджуються наслідки впливу цифрових технологій на психічне здоров'я молоді. Науковці зауважують, що «сучасний світ неможливо уявити без цифрових пристроїв, Інтернету та соціальних мереж, які стали невід'ємною частиною повсякденного життя молодих людей. Водночас зростання залежності від цифрових технологій породжує ряд викликів і проблем для психічного здоров'я».

Таким чином, сучасні наукові дослідження демонструють, що врахування психологічних детермінант є ключовим для розуміння економічної поведінки та підвищення ефективності прийняття рішень у кризових умовах, що забезпечує більшу стійкість економічних систем та підприємств. Врахування психологічних детермінант у процесі прийняття економічних рішень дозволить не лише

передбачати поведінку економічних агентів у кризових умовах, а й розробляти ефективні управлінські стратегії, здатні мінімізувати негативний вплив кризових чинників. Інтеграція макроекономічного аналізу з психологічними аспектами сприятиме забезпеченню більш комплексного підходу до прогнозування економічних процесів, підвищенню точності оцінки ризиків та сприятиме прийняттю більш обґрунтованих рішень як на рівні державної політики, так і на рівні окремих підприємств.

Мета статті полягає у дослідженні впливу психологічних детермінант на процес прийняття економічних рішень у кризових умовах та обґрунтуванні доцільності поєднання макроекономічних моделей із управлінськими стратегіями з урахуванням поведінкових особливостей економічних суб'єктів з метою підвищення ефективності антикризового управління та стійкості економічних систем.

Виклад основного матеріалу. Ще у 2004 р. науковці наголошували, що «Оскільки поведінка господарюючого суб'єкта значно складніша, багатозначніша, виникла необхідність у поєднанні економіки з психологією, в інтеграції їхніх підходів» [1]. Кризові умови функціонування економіки характеризуються підвищеним рівнем невизначеності, нестабільністю макроекономічних показників та зростанням ризиків для всіх суб'єктів господарювання. За таких обставин процес прийняття економічних рішень зазнає суттєвих змін, оскільки на нього впливають не лише об'єктивні економічні фактори, а й психологічні детермінанти, які формують поведінку економічних агентів. Традиційні макроекономічні моделі, побудовані на припущеннях раціональної поведінки та стабільних очікувань, часто не здатні повною мірою відобразити реальні реакції суб'єктів економіки в кризових ситуаціях. Це зумовлює необхідність розширення аналітичного інструментарію шляхом урахування психологічних детермінант економічної поведінки.

Психологічні чинники істотно впливають на процес формування економічних рішень у кризових умовах, змінюючи сприйняття ризику та оцінку альтернативних варіантів дій. Науковці наголошують, що «В Україні, яка протягом останніх років переживає військові дії, наслідки війни мають серйозний вплив на фізичне та психічне здоров'я громадян. Даний вплив варіюється від безпосередніх травм до довгострокових психологічних проблем» [8, С.30]. Під впливом стресу та страху втрат економічні суб'єкти схильні до консервативної поведінки, що проявляється у скороченні інвестицій, заощадженні ресурсів і відкладанні стратегічних рішень. Водночас окремі суб'єкти демонструють протилежну реакцію - підвищену схильність до ризику, що зумовлено прагненням компенсувати втрати або зберегти конкурентні позиції.

Війна та економічна нестабільність суттєво впливають на формування податково-бюджетної політики, створюючи високий рівень невизначеності та змінюючи поведінку економічних агентів. Підприємства та громадяни змушені приймати економічні рішення в умовах ризику, зростання витрат та обмежених

ресурсів, що безпосередньо впливає на ефективність податкових надходжень і використання бюджетних коштів. У цьому контексті врахування психологічних детермінант стає особливо важливим: страх втрат, невизначеність майбутніх доходів та емоційна напруга впливають на готовність суб'єктів економіки до сплати податків, інвестування та участі у державних програмах. Такі поведінкові патерни не завжди узгоджуються з прогнозами класичних економічних моделей, але можуть бути пояснені з позицій поведінкової економіки та психології прийняття рішень.

Важливе місце серед психологічних детермінант посідають когнітивні викривлення, які посилюються в умовах кризи. Ефект якоря, упередженість підтвердження, надмірна впевненість або, навпаки, песимістичні очікування впливають на інтерпретацію економічної інформації та вибір управлінських стратегій. У макроекономічному вимірі це проявляється у зміні очікувань споживачів та інвесторів, що безпосередньо впливає на рівень сукупного попиту, інвестиційну активність і фінансову стабільність. Формування негативних очікувань може спричинити ефект самореалізуючого прогнозу, поглиблюючи кризові явища.

Інтеграція психологічного компонента в модель адаптивних очікувань дозволяє пояснити феномен інерційності кризових процесів, коли негативні очікування зберігаються навіть за наявності макроекономічних передумов для відновлення. З практичної точки зору це свідчить про необхідність доповнення традиційних інструментів макроекономічної політики комунікаційними заходами, спрямованими на корекцію поведінкових реакцій економічних суб'єктів.

Поведінкова модель управлінських рішень базується на положеннях поведінкової економіки та психології управління і розглядає процес прийняття рішень керівниками в умовах стресу, дефіциту часу та інформаційної асиметрії. У кризових ситуаціях управлінці часто відхиляються від раціональних стратегій, використовуючи спрощені евристики, що може призводити як до надмірно консервативних, так і до необґрунтовано ризикованих рішень.

Зазначена модель враховує такі психологічні чинники, як стиль лідерства, рівень емоційного інтелекту, толерантність до невизначеності та здатність до колективного прийняття рішень. Поєднання цієї моделі з макроекономічним аналізом дозволяє адаптувати управлінські стратегії до зовнішніх кризових викликів, зокрема шляхом використання сценарного планування, диверсифікації ризиків і формування гнучких організаційних структур.

Особливого значення в кризових умовах набуває роль держави як суб'єкта економічної політики. Макроекономічні рішення, зокрема у сфері фіскальної, монетарної та соціальної політики, повинні враховувати психологічні реакції населення та бізнесу. Прозорість комунікацій, передбачуваність дій влади та своєчасне інформування економічних агентів здатні знизити рівень панічних настроїв і стабілізувати очікування. Таким чином, ефективна державна політика в кризових умовах має поєднувати економічні інструменти з психологічно обґрунтованими механізмами впливу на поведінку суб'єктів економіки.

На мікроекономічному рівні, зокрема на рівні підприємств, кризові умови висувають підвищені вимоги до якості управлінських рішень. Психологічні характеристики керівників, їхня здатність працювати в умовах стресу, приймати відповідальні рішення та мотивувати персонал значною мірою визначають успішність антикризових стратегій. Використання гнучких управлінських підходів, таких як ситуаційне управління, сценарне планування та ризик-менеджмент, у поєднанні з урахуванням поведінкових особливостей персоналу сприяє підвищенню адаптивності підприємств до кризових викликів.

Отже, поєднання макроекономічних моделей із психологічними підходами до аналізу економічної поведінки дозволяє більш повно пояснити механізми прийняття рішень у кризових умовах. Інтеграція економічного та психологічного інструментарію створює підґрунтя для формування ефективних управлінських стратегій і державної антикризової політики, спрямованих на забезпечення стійкого розвитку економічних систем в умовах нестабільності.

Однією з психологічних детермінант економічних рішень у кризових умовах є сприйняття ризику. В умовах нестабільності економічні суб'єкти схильні або до надмірної обережності, що проявляється у відкладанні інвестиційних рішень, або, навпаки, до ризикованої поведінки з метою швидкого відновлення втрачених позицій. Такі реакції значною мірою зумовлені страхом втрат, ефектом невизначеності та обмеженою здатністю до обробки інформації. Когнітивні викривлення, зокрема ефект якоря, надмірна впевненість або упередженість підтвердження, істотно впливають на оцінку економічної ситуації та вибір управлінських стратегій.

На макроекономічному рівні психологічні чинники проявляються у формуванні очікувань економічних агентів, які безпосередньо впливають на сукупний попит, інвестиційну активність та фінансову стабільність. Адаптивні та раціональні очікування в умовах криз трансформуються під впливом інформаційних шоків, панічних настроїв і соціальних нарративів, що ускладнює прогнозування макроекономічних процесів. У цьому контексті важливого значення набуває комунікаційна політика держави, яка здатна пом'якшувати негативні психологічні ефекти та знижувати рівень економічної невизначеності.

На рівні підприємств управлінські рішення в кризових умовах залежать від психологічних характеристик керівників і персоналу. Лідерські якості, стиль управління, здатність до прийняття рішень в умовах стресу та готовність до змін визначають ефективність антикризових стратегій. Поєднання макроекономічних моделей з управлінськими підходами, орієнтованими на людський фактор, дає змогу формувати більш гнучкі та адаптивні стратегії розвитку. Зокрема, застосування сценарного планування, ризик-менеджменту та інструментів мотивації персоналу з урахуванням психологічних аспектів сприяє підвищенню стійкості підприємств до кризових впливів.

Вважаємо, що інтеграція психологічних детермінант у аналіз економічних рішень дозволяє розширити можливості макроекономічних моделей і підвищити

ефективність управлінських стратегій у кризових умовах. Такий підхід забезпечує більш глибоке розуміння економічної поведінки та створює передумови для формування результативної антикризової політики як на рівні держави, так і на рівні окремих підприємств.

Представлена на Рис. 1 діаграма показує вагомість основних стресових чинників для працівників в умовах війни в Україні.

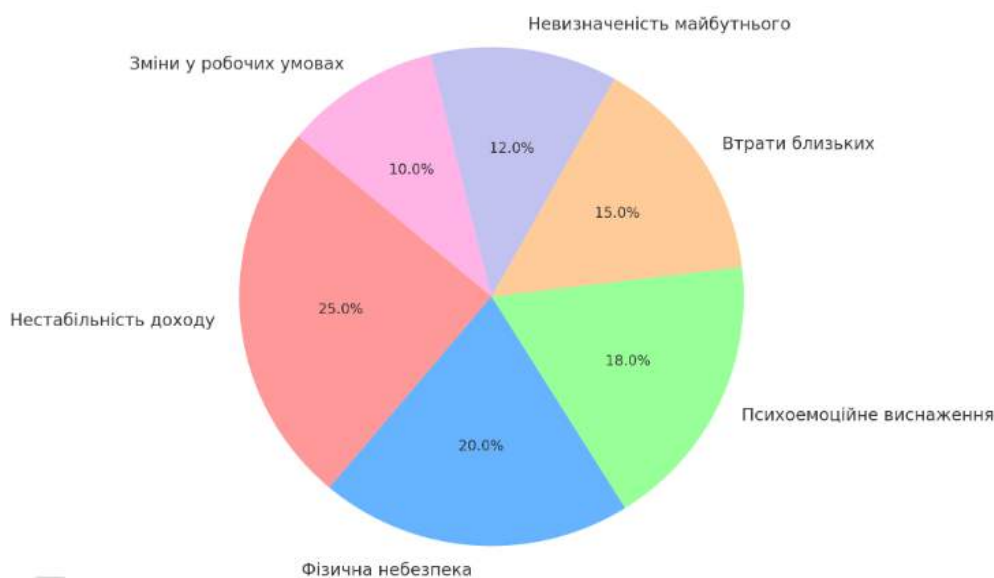

Рис. 1. Оцінка вагомості впливу основних стресових чинників на працівників в умовах війни

*Джерело: сформовано на основі власних спостережень

Наукові дослідження свідчать, що психічні розлади становлять близько 12 % від усіх тяжких захворювань у світі. За даними ВООЗ, станом на 2020 рік вони відповідали приблизно 15 % років життя, втрачених через непрацездатність (Disability-adjusted life year – DALY). Аналіз показує, що найбільший тягар психічних розладів відчуває молодь – найбільш активна та продуктивна частина населення [8; 9]. Економічні наслідки цих захворювань зумовлені тим, що непрямі витрати (зниження працездатності, втрати доходів, падіння продуктивності праці) у 2–6 разів перевищують прямі витрати на лікування. Це підкреслює необхідність не лише надання медичної допомоги, а й впровадження профілактичних заходів, спрямованих на зменшення розвитку психічних розладів та їхнього негативного впливу на суспільство й економіку.

На нашу думку, для зменшення негативного психологічного впливу кризи, спричиненої війною в Україні, доцільно використовувати сучасні методи психологічної підтримки (Таблиця 1).

Таблиця 1

Особливості методів психологічної підтримки у кризовому менеджменті

Метод психологічної підтримки	Мета застосування	Особливості та переваги	Сфера застосування
Індивідуальне консультування	Підтримка керівників та працівників у стресових ситуаціях	Допомагає усвідомити емоції, знизити рівень тривоги, покращує прийняття рішень	Персонал, менеджери середньої та вищої ланки
Тренінги стрес-менеджменту	Розвиток навичок контролю емоцій і адаптації до змін	Практичні техніки подолання стресу, релаксації, тайм-менеджменту	Усі рівні організації, особливо працівники у кризових підрозділах
Групова психологічна підтримка / коучинг	Формування командної стійкості та колективної мотивації	Підвищує ефективність командної взаємодії, знижує конфліктність	Проекти, підрозділи, робочі групи
Мотиваційні програми та наставництво	Підтримка внутрішньої мотивації та лояльності	Стимулює активність, підвищує залученість, допомагає пережити кризу	Працівники середньої та нижчої ланки, нові співробітники
Психологічні семінари / вебінари	Інформаційна підтримка та профілактика емоційного вигорання	Дають знання про механізми стресу та методи саморегуляції	Широка аудиторія, включно з віддаленими співробітниками
Кризовий психологічний супровід	Негайна підтримка під час критичних подій	Швидке зниження тривоги, надання рекомендацій щодо поведінки у кризі	Керівники та працівники, що безпосередньо потрапили під вплив кризових ситуацій

Дослідження науковців показують, що сьогодні в Україні «Посттравматичний стресовий розлад є однією з найпоширеніших проблем серед тих, хто пережив бойові дії. Близько 8 % чоловіків та 20 % жінок, що пережили травматичні події, мають ПТСР. Симптоми ПТСР включають нічні кошмари, постійну тривогу та депресію. Від цього розладу страждають не лише військовослужбовці, але й цивільні особи, зокрема діти. Діти є найбільш уразливою групою в умовах військового конфлікту та воєнного стану. Постійний стрес, невизначеність майбутнього, втрати близьких та руйнування домівок призводять до зростання рівня депресії та тривожних розладів серед населення» [8, С. 31]. Ці психологічні чинники безпосередньо впливають на поведінку економічних агентів та процес прийняття економічних рішень. Для наочності їх вплив представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Вплив психологічних чинників на економічні рішення у кризових умовах

Психологічний чинник	Вплив на поведінку економічного агента	Наслідки для економічних рішень	Приклад у кризових умовах
Сприйняття ризику	Підвищена обережність або, навпаки, схильність до ризику	Відкладання інвестицій або надмірно ризиковані рішення	Керівник підприємства відкладає інвестиції через невизначеність ринку
Страх втрат	Емоційна реакція на можливі негативні наслідки	Скорочення витрат, консервативна стратегія	Працівники зменшують виробничу активність, боячись скорочень
Емоційна напруга / стрес	Зниження концентрації та обмежена раціональність	Хибні або упереджені рішення	Інвестор приймає рішення під впливом панічних настроїв
Когнітивні викривлення (ефект якоря, упередженість підтвердження)	Викривлена оцінка ситуації та інформації	Недооцінка можливостей або перебільшення загроз	Керівник ігнорує позитивні прогнози і фокусується лише на негативних даних
Мотивація та моральний стан	Сприяє або гальмує активність та ініціативу	Вплив на продуктивність, готовність до змін	Персонал підприємства демонструє пасивність через невпевненість у стабільності роботи
Колективні психологічні ефекти	Соціальний вплив, настрої колективу	Формування групових рішень, які можуть бути консервативними або ризикованими	Командне рішення відкласти запуск нового проекту через страх колективу перед невизначеністю

Висновки. Проведене дослідження психологічних детермінант економічних рішень у кризових умовах підтверджує, що ефективність управлінських і макроекономічних рішень визначається поведінковими особливостями економічних агентів. Психологічні чинники, такі як сприйняття ризику, страх втрат, емоційна напруга та когнітивні викривлення, істотно впливають на прийняття рішень керівниками, інвесторами та споживачами, що може призводити до відхилень від прогнозів традиційних макроекономічних моделей.

Інтеграція психологічних аспектів у макроекономічний аналіз дозволяє більш адекватно передбачати поведінку економічних агентів та розробляти антикризові управлінські стратегії. На рівні підприємств це проявляється у підвищенні адаптивності управлінських рішень, гнучкості організаційних

структур та ефективності комунікацій з персоналом. На макрорівні – у формуванні економічної політики, здатної враховувати поведінкові реакції населення та бізнесу, що сприяє стабілізації економіки.

Отже, поєднання макроекономічних моделей із психологічними підходами до управління та прогнозування економічної поведінки є важливим для підвищення стійкості економічних систем у кризових умовах. Використання такого інтегрованого підходу дозволяє не лише підвищити якість прийняття рішень, але й зменшити негативний вплив кризових явищ на соціально-економічний розвиток держави та окремих підприємств. Особливу увагу слід приділяти адаптації управлінських стратегій з урахуванням поведінкових реакцій працівників, керівників та споживачів, оскільки саме людський чинник визначає ефективність реалізації економічних рішень у кризових ситуаціях. Застосування психологічних методів оцінки ризиків, мотиваційних інструментів та профілактичних заходів щодо зниження стресу дозволить підвищити продуктивність праці, стабілізувати економічну активність та створити передумови для відновлення та розвитку економіки.

Література

1. Ложкін Г.В., Спасніков В.В., Комаровська В.Л. Економічна психологія: Навчальний посібник. К.: ВД «Професіонал», 2004. 304 с.
2. Долга Г.В. Психологічні аспекти управління персоналом: проблеми теорії та практики. *Інтелект XXI*. 2018. № 2. С. 71–75.
3. Siegfried K. The Refugee Brief. 24 June 2022. *UNHCR*. URL: <https://www.unhcr.org/refugeebrief/the-refugee-brief-24-june-2022/pdf>.
4. Спіфанова І.Ю., Панкова В.Д., Ткачук Л.М. Стратегічне управління ризиками в системі управління персоналом. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. № 6. С. 12–15
5. Діагностика, терапія та профілактика медикопсихологічних наслідків бойових дій в сучасних умовах. Методичні рекомендації (14714/25814) / П. Волошин, Н. Марута, Ф. Шестопалова, І. Лінський. Харків, 2014. 79 с.
6. Оніщенко Н. Психогенні втрати в умовах війни... *Disaster and crisis psychology problems*. 2023. № 2(6). С. 113
7. Кравчук О.І., Варіс І.О., Рябоконт І.О. Соціальні ризики ринку праці під час війни в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2022. Випуск 68. С. 94–98
8. Квасній Л.Г., Мураль В.Я., Баланда Н.О. Вплив війни на фізичне та психічне здоров'я населення. *Суспільство та національні інтереси*. №5(5). 2024. С 27-34
9. Вплив війни на молодь в Україні – 2024. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/vplyv-viyny-na-molod-v-ukrayini-2024>
10. Шульжик Ю.О., Кондра О.Р., Осліковський В.В. Наслідки впливу цифрових технологій на психічне здоров'я молоді. *Суспільство та національні інтереси*. №5(5). 2024. С 36-45

References:

1. Lozhkin H.V., Spassnikov V.V., Komarovska V.L. Ekonomichna psykholohiia: Navchalnyi posibnyk [Economic Psychology: A Textbook]. K.: VD «Profesional», 2004. 304 [In Ukrainian].
2. Dolha H.V. (2018). Psykholohichni aspekty upravlinnia personalom: problemy teorii ta praktyky [Psychological aspects of personnel management: problems of theory and practice]. *Intelekt XXI – Intellect XXI*. 2, 71–75 [In Ukrainian].

3. Siegfried K. (2022). The Refugee Brief. *UNHCR*. Available at: <https://www.unhcr.org/refugeebrief/the-refugee-brief-24-june-2022/pdf>.
4. Yepifanova I.Iu., Pankova V.D., Tkachuk L.M. (2021). Stratehichne upravlinnia ryzykamy v systemi upravlinnia personalom [Strategic risk management in the personnel management system]. *Visnyk Khmelnytskono natsionalnoho universytetu – Bulletin of Khmelnytsky National University*. 6, 12–15 [In Ukrainian].
5. Voloshyn P., Maruta N., Shestopalova F., Linskyi I. (2014). Diahnostyka, terapiia ta profilaktyka medyokopsykhologichnykh naslidkiv boiovykh dii v suchasnykh umovakh [Diagnosis, therapy and prevention of medical and psychological consequences of hostilities in modern conditions]. *Metodychni rekomendatsii – Methodological recommendations*. Kharkiv, 79 [In Ukrainian].
6. Onishchenko N. (2023). Psykhohenni vtraty v umovakh viiny... [Psychogenic losses in war conditions] *Disaster and crisis psychology problems*. 2(6). 113 [In Ukrainian].
7. Kravchuk O.I., Varis I.O., Riabokon I.O. (2022). Sotsialni ryzyky rynku pratsi pid chas viiny v Ukraini [Social risks of the labor market during the war in Ukraine]. *Infrastruktura rynku – Market infrastructure*, 94–98 [In Ukrainian].
8. Kvasnii L.H., Mural V.Ya., Balanda N.O. (2024). Vplyv viiny na fizychni ta psykhične zdorovia naseleння [The impact of war on the physical and mental health of the population]. *Suspilstvo ta natsionalni interesy – Society and national interests*. 5(5). 2024, 27-34 [In Ukrainian].
9. Vplyv viiny na molod v Ukraini – 2024 [The impact of war on youth in Ukraine – 2024]. Available at: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/vplyv-viyny-na-molod-v-ukrayini-2024> [In Ukrainian].
10. Shulzhyk Yu.O., Kondra O.R., Oslikovskiy V.V. (2024). Naslidky vplyvu tsyfrovyykh tekhnolohii na psykhične zdorovia molodi. *Suspilstvo ta natsionalni interesy*. *Suspilstvo ta natsionalni interesy – Society and national interests*. 5(5), 36-45 [In Ukrainian].